

A DOUA FONDARE A HISTRIEI

Alexandru Suceveanu

Ar fi normal ca o contribuție la un volum omagial, ca cel care î se dedică bunei mele prietene, profesoara Doina Benea, să fie cât mai senină, pe cât posibil lipsită de accente critice, inevitabile în profesiunea noastră. S-a întâmplat însă ca o afirmație cam categorică dintr-o teză de doctorat – de altminteri excelentă – a D-lui Remus Mihai Feraru, din parohia antichitanilor timișoreni – de care mă simt atât de apropiat, în măsura în care în orașul de pe Bega mi-am trăit începuturile adolescenței – să mă șocheze, ceea ce m-a obligat să-i investighez sursele sale informaționale și interpretative. A rezultat o contribuție cu multe accente critice – uneori chiar dure dar, sper, justificate, aşa cum se va vedea – situație în care singura circumstanță atenuantă ar fi aceea că în final încerc să reprecizez – pentru a câta oară? – momentul dar mai cu seamă sensul evenimentului pe care două inscripții histeriene îl denumesc „a doua fondare a „cetății”. Încheindu-mi în acest fel contribuția, socotesc că aduc un omagiu de fond Doinei Benea, cea care dacă s-a impus în peisajul arheologic românesc, pe lângă o indiscutabilă competență științifică, a făcut-o tocmai prin dorința de a crea, de a fonda sau refonda, de a lăsa ceva trainic în urma ei.

Afirmația în cauză se referă la un personaj din prosopografia histriană, Callistratos, fiul lui Demetrios, menționat în două inscripții¹ și considerat de Feraru „fără îndoială fondatorul gerusiei histeriene (*conditor gerousiae*)”. El nu face însă decât să reia, cu aceleași cuvinte, o asemănare a mai tânărului nostru fost coleg, Alexandru Avram din /ISM III, p. 62, unde se spune „sans doute le *conditor gerousiae*” numai că, inexplicabil pentru o lucrare în aparență impecabilă, măcar din acest punct de vedere, îl „botează” altfel pe omul nostru: Callistratos, fiul lui Dionysios [corect „fiul lui Demetrios”]. În continuarea demonstrației sale, Avram ajunge să discute o contribuție a noastră – asupra căreia, evident, vom reveni – despre care afirmă²: “Faire de quelques lettres des restitutions aventureuses, identifier ensuite d'une manière aussi précise l'hypothétique Μάρκιος de la face B, afin de dater les seules lettres conservées sur la face A (ΚΤΙΣΤΗ) de l'époque d'Hadrien et de les attribuer, en plus, à un titre accordé à cet empereur (pourquoi pas, par exemple “Ηρως κτίστης ?) tout cela me semble simplement transgresser les limites de la rigueur scientifique (sublinierea noastră)”. Având în vedere faptul că în textul meu spuneam: „..., siamo di opinione che un altro documento istriano-î quale menziona un κτίστης accanto ad un

¹ *Inscriptiones Scythiae Minoris*, în continuare, ISM, I, 67, 68 și 193

² Loc. cit., nota 251.

Μα]ρκίου³ e che potrebbe essere non il governatore della Mesia del 155 d.C. Q. Marcio Turbone, ma il suo omonimo Q. Marcio Turbone Frontone Publicio Severo, prefetto del pretorio all'epoca di Adriano - potrebbe indicare l'imperatore Adriano, onorato ad Istria, come in tanti altri luoghi, col titolo di κτίστης⁴. prima observație care se impune este că mai Tânărul meu preopinent are cunoștințe cam sumare de limbă italiană, "potrebbe" însemnând „ar putea” și nu „poate” (= în italiană „puo”), acuzația de a fi făcut respectiva propunere de identificare „d'une manière aussi précise” fiind deci incorectă, în al doilea rând trebuie precizat că interpretarea mea o are parțial la bază pe cea a lui Pârvan, care afirmă: „E așa de puțin păstrat, încât nu se poate completa în a nimic sigur: d.p. poate fi citit [κτίστης], dar tot așa de bine și altceva. Pe față b poate ar fi de citit în r. 2 [Μα]ρκίου și atunci ni s-ar impune numele lui Marcius Turbo, pe care l-am întâlnit mai sus sub nr. 22 și 23. În acest caz și literele din r. 1 ar putea fi utilizate pentru numele lui, iar în r. 3 am avea poate de admis atributul unei cohorte, d.p. Βαταβικῆ⁵, pomenite aici pentru militarul plecat din ea ca veteran ori concediat și ajuns la Histria să facă dedicată respectivă:

? T. Φλα]ουί[ου Λογγίνου.....?

? Μα]ρκίου [Τούρβωνος.....?

? Βατα]βικῆ[ς.....?

Literele frumoase ale inscripțiilor de pe cele două fețe nu numai permit, dar chiar îndeamnă la o dateare cât mai timpurie în sec. II p. Chr.⁶. Cu observația că unele din lecturile lui Pârvan nu ţin seama de desenul inscripției (pe față A se poate citi κτίστης), iar pe față B sigur ? Βατα]βικῆ[ς, cred că dacă Avram – devenit cam de timpuriu maestru în arta selectării citatelor – l-ar fi citat și pe Pârvan, măcar o parte din gravele acuzații pe care mi le aduce ar fi putut fi trecute și în contul marelui nostru înaintaș. Mai prudent decât agresivul său epigon, D.M. Pippidi⁷ se mulțumește cu un comentariu mai curând evaziv, după cum urmează: „Puținele litere păstrate, pe o față sau alta, nu dau un sens, cu excepția celor de pe față A, unde s-ar putea citi [κ]τίστης, (ziditor, fondator). Pe față B, în ultimul rând, poate [Αρ]αβική”. Mărturisind că, atâtă vreme cât chestiunea unei κτίσις hadrianeice rămâne – oricâte eforturi s-ar face pentru a o marginaliza – o alternativă demnă de reținut în spinosul dosar al „celei de-a doua fondări a cetății”, îmi este mai greu să înțeleg eludarea importantei inscripției în discuție (placă de marmură, groasă de 3,5 cm, cu litere de 5,5 cm pe față A), trebuie să recunosc că între practica minimalizării semnificației documentelor

³ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 621, nr. 25 – ISM, I, 157

⁴ *Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali*, 2, 1980, 4, p. 498.

⁵ Cf. Pape-Benseler, s.v. Βάτοβοι.

⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 621-622.

⁷ ISM, I, 157.

deranjante – frecventă, dar oricum preferabilă trecerii lor sub tacere – și aceea a incriminării – cu argumente pe care le-am văzut – folosirii lor, este o distanță destul de mare, pe care sună tentat să pun pe seama unei indiscretibile diferențe de experiență între magistru și epigonul său.

Considerând aşadar pe de o parte că prin calificativul pe care s-a simțit îndreptățit să-l acorde ipotezei noastre (sunt onorat să mi-l asociiez pe Pârvan în această ipoteză), Avram a transgresat limitele bunei cuviințe, pe de alta că mai are multe de învățat, atât ca epigrafist cât mai cu seamă ca istoric, îmi voi permite ca, înainte de a reveni la chestiunea „celei de-a doua fondări a cetății”, să trec în revistă, pe scurt și fără citarea exhaustivă a întregii documentații, câteva din cele mai răsunătoare inadvertențe din gândirea Tânărului epigrafist româno-francez, așa cum apar ele în publicația menționată (*ISM*, III) dar mai cu seama în și mai recentă sinteză, *Coloniile grecești din Dobrogea*, din *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p. 533-614 (= în continuare *IR*, I). Voi începe totuși prin a menționa două din luările mele de poziție față de unele opinii ale lui Avram, anteroare celor două publicații mai sus menționate. Este vorba mai întâi de regretabila inovație a mai Tânărului nostru coleg de a combina limita de nord a teritoriului histrian, așa cum a fost ea postulată într-un studiu rămas inedit al lui P. Nicorescu, cu cea pe care Pârvan o stabilise⁸ pentru limita sudică a aceluiași teritoriu⁹. Trecând peste această dorință de originalitate cu orice preț, îi mai atrăgeam atenția că singurul lucru cert care se poate afirma despre cetatea de la Capu Dolojman, Argamum, este că ea se află în afara limitelor teritoriului histrian, din moment ce este pomenită în enumerarea granitelor acestuia¹⁰ și nu în interiorul lor, cum credea Avram¹¹. Într-o contribuție ulterioară¹², mi-am manifestat dezacordul față de o altă interpretare a lui Avram¹³, care, mai puțin familiarizat cu literatura gromatică, respingea fără temei opinia justificată a lui Sc. Lambrino¹⁴ potrivit căruia teritoriul callatian ar fi fost parcelat după sistemul clasic al unei *centuriatio* romane.

În continuare îmi voi permite să spicuiesc câteva din smintitele inadvertențe în chiar ordinea în care ele apar în *IR*, I. Astfel, în ceea ce privește fondarea Histriei, după prezentarea celor două tradiții (Eusebius: „657/6 a.Chr.”; *Pseudo Skymnos*: „anii '30 ai veacului al VII-lea”) suntem asigurați că “evidența arheologică pare să favorizeze o datare timpurie” (p. 537), pentru că la pagina următoare (538) să ni se explice că fondarea din anii '30 ar avea o “deplină acoperire arheologică”. Contradicția mi se pare evidentă și, în măsura în care rezolvarea nu ar putea veni decât de la adevărați specialiști în ceramica greacă - ceea ce nu este cazul retorului nostru - gravă este obedieneța ancilară pe care el o dovedește față de autorii pe care nu îndrăznește să-i

⁸ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 580-588.

⁹ Al. Avram, *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, în *Xenia*, 25, 1980, p. 11-14.

¹⁰ *ISM*, I, 67, 68.

¹¹ Al. Suceveanu, *Fărănele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea română*, București, 1998, p. 157-159.

¹² *Dacia NS*, 40-42, 1996-1998, p. 383-388

¹³ *Dacia NS*, 35, 1991, p. 103-137.

¹⁴ *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 928-939.

contrazică (în cazul de fată D.M. Pippidi și P. Alexandrescu). În ceea ce privește data de fondare a Tomis-ului voi reveni mai jos, atunci când Avram consideră că așezarea de la Constanța ar fi căpătat statutul de *polis*, dar până atunci să ne întoarcem în timp în secolul V a. Chr. pentru a încerca să-i înțelegem opiniile în legătură cu posibila includere a cetăților vest-pontice în Liga de la Delos. Partea din decret care menționează cetățile din Marea Neagră este foarte mutilată astfel încât în locul vechilor conjecturi (în spate Olbia, Callatis și, fără îndoială, Histria; aceasta era cel puțin părerea lui D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1964, p. 180-183), Avram se crede îndreptățit să propună altele noi. În locul Olbiei ni se propune cetatea de la Capu Dolojman, „O[λόγαμη], în vreme ce pentru Callatis – admisă doar din respect pentru magistrul său – se postulează posibila revenire la mai vechea conjectură Karkinitis¹⁵. Întregirea „O[λόγαμη], cetate din teritoriul histrian, în opinia sa ridică însă un grav semn de întrebare, cătă vreme despre Histria, cetatea-capitală, „singura posibilitate teoretică rămâne aceea ca cetatea să fi fost menționată în partea pierdută din respectiva coloană”¹⁶. Întărită de o altă afirmație de la aceeași pagină („Nu rămâne, aşadar, nici o certitudine cu privire la integrarea vreunei cetăți din Dobrogea în liga delio-atică”), această opinie vine în contradicție nu numai cu propria-i conjectură referitoare la cetatea Orgame, căt mai cu seamă cu celebrul text al lui Aristotel¹⁷ – citat de altfel la p. 592 – dar, după cum se vede, neînteleș. Să nu fi avut oare nici o legătură revoluția care a dus la instituirea regimului democratic la Histria, evocată de Aristotel, cu includerea ei – cea mai importantă cetate din Pontul Stâng la acea dată – în Liga de la Delos?

Lăsându-l pe cititor să judece amplitudinea acestor scurt-circuite de interpretare, trec la nu mai puțin faimoasa expediție a lui Zopyrion în Pontul Stâng din vremea lui Alexandru cel Mare, tratată de Avram în IR, I, p. 596-597. Nu mă surprinde respingerea ipotezei mele¹⁸, dar este regretabilă necitarea replicii mele¹⁹ la intervenția lui Vl. Iliescu²⁰ în care arătam că Zopyrion, înainte de a fi strateg al Thraciei, ar fi putut să dețină, asemenea altor generali ai lui Alexandru (Filoxenos, Menes), comandamentul unei zone de coaste. Nesesizând această nuanță, Avram se privează, dar ceea ce este mai grav îl privează pe cititor, de înțelegerea acestei geniale construcții pe care a marcat-o regatul lui Alexandru cel Mare.

Nici pentru perioada elenistică nu lipsesc unele lucruri demne de semnalat. Astfel – reluând o idee pe căt constant exprimată de magistrul său D.M. Pippidi, pe atât de greu de susținut – Avram afirmă: „De acum înainte (i.e. 281 a.Chr.), până în epoca lui Mithridates, zona de vest a Pontului Euxin nu va mai constitui deloc sau, în cel mai bun caz, va fi doar un obiect periferic de

¹⁵ IR, I, p. 593.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Aristotel, *Politeia*, 8(5), 5, 1.

¹⁸ Al. Suceveanu, în SCIV 17, 1966, 4, p. 635-644.

¹⁹ *Ibidem*, în Pontica, 5, 1972, p. 89-93.

²⁰ Vl. Iliescu, în Pontica, 4, 1971, p. 57-73.

interes pentru regii elenistici, fie ei din Macedonia, Regatul seleucid sau Egiptul ptolemaic²¹. Lectura aprofundată a unor contribuții precum cele ale lui G. Mihailov, Chr. M. Danov și, mai recent, H.H. Schmitt²², ca să nu mai vorbesc de mereu utilă sinteză a lui K.J. Beloch²³, contribuții pe care – ca să-i împrumut una din prezumțioasele formulări din capitolul introductiv la *ISM*, III – le-ar putea consulta cu folos, ar fi de natură să-i modifice radical sus-citata opinie. Dar, ceea este mai grav, Avram își contrazice în continuare propria părere, vorbindu-ne despre implicarea Seleucizilor și a Ptolemeilor în conflictul dintre bizantini pe de o parte, callatieni și histrieni pe de alta în legătură cu *emporion*-ul Tomis-ului (cca 256/5-253 a.Chr.), despre inscripția appoloniată²⁴, care face mențiunea unui trimis (? strateg) al unui dinast seleucid, probabil Antiochos ai II-lea Theos (261-246) și, în fine, despre prezența navei-amiral "Isis" a flotei ptolomaice în Marea Neagră, aşa cum este ea atestata pe o frescă de la Nymphaion. Aș mai adăuga doar că o mai bună cunoaștere a istoriei egeeo-mediteraneene în perioada elenistica l-ar fi putut conduce nu la ideea unei „lipse de interes” a puterilor sudice pentru litoralul vest-pontic, ci la aceea mult mai verosimilă a începutului declinului, încă de la începutul secolului al II-lea a.Chr., a Antigonizilor macedoneni și Seleucizilor micro-asiatici în fața ofensivei romane. Nici soluția aleasă de mai târărul nostru coleg pentru data de fondare a cetății (*polis*) tomitane nu mi se pare mai inspirată. Pornind de la premisa că textul lui Memnon²⁵ trebuie tradus „în legătură cu *emporion*-ul Tomis”, Avram crede că acest *emporion* a fost o ctitorie milesiană, ridicată la rang de *polis* de către histrieni de abia după încheierea amintitului război²⁶. Las la o parte faptul că ideea unei ctitorii histriene a Tomis-ului a mai fost formulată de VI. Iliescu²⁷ – necitat însă – dar mă întreb dacă o traducere mai nuanțată a pasajului din Memnon („în legătură cu *emporion*-ul Tomis-ului”), neimpusă dar permisă de textul grecesc (τεπὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου) nu ar stabili normalitatea, în sensul că războiul respectiv s-a purtat pentru vreo factorie (*emporion*) a orașului Tomis, fondat de milesieni înaintea distrugerii marii metropole de către perși în anul 494 a. Chr.. Chiar dacă nesprînjîtă încă de o documentație epigrafică sau numismatică, cea arheologică pare să dea credit acestei datări. Tot din categoria contribuților necitate face parte, evident, și cea pe care am dedicat-o „Marelui Zeu” de la Histria – databil în prima jumătate a secolului al III-lea a.Chr.²⁸, dar pe care o cunoaște din moment ce combate asimiliarea lui cu Sarapis, pe care am susținut-o, cu argumente, pentru prima oară – însă înlocuirea lui Sarapis cu Dionysos²⁹ este de-a dreptul ridicolă. Înaintea epocii romane nu exista la Histria nici o mențiune a lui Dionysos nici măcar ca un cult privat, necum public. În sfârșit, pentru a

²¹ IR, I, p. 599.

²² H.H. Schmitt, *Kleines Wörterbuch des Hellenismus*, Wiesbaden, 1988, p. 718-719, s.v. *Thrakien*.

²³ K.J. Beloch, *Griechische Geschichte*, IV, 2, Berlin-Leipzig, 1927, p. 346-347.

²⁴ *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, în continuare *IGR*, I, 388.

²⁵ F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin-Leiden, III, B, p. 347-348.

²⁶ IR, I, p. 541-542.

²⁷ VI. Iliescu, Pontica, 3, 1970, p. 92.

²⁸ *Ktema*, 24, 1999, p. 271-281.

încheia cu perioada elenistică (mai exact spus, pre-romană), constat cu măhnire că n-a reținut nimic din criticele amicale pe care le-am formulat într-o comunicare (rămasă încă inedită) ținută la Muzeul Național de Istorie a României în legătură cu mai mult decât discutabilul colaj între importantul decret în cinstea unui strateg al lui Mithridates Eupator (descoperit în anul 1995 în sectorul Domus) și alte două inscripții histriene fragmentare, una publicată³⁰, alta inedită (descoperită în anul 1990 în același sector; spre deosebire de inscripția din 1995, care nu se lipește cu celelalte două fragmente, acestea din urmă aparțin sigur aceleiași inscripții) în publicația întocmită împreună cu O. Bounegru³¹. Și astfel aflăm, cu stufoare, că „un decret recent descoperit la Istros în cinstea lui Diogenes fiul lui Diogenes (originar dintr-o cetate al cărei nume începe cu Am, probabil Amastris sau Amisos), îl prezintă pe titular chiar drept strateg al cetății [ἀποσταλεῖς ὁ πάτερ αὐτοῦ στρατηγὸς εἰς τὴν τόλιν ἡμῶν], apoi mai departe στρατεὺς [τῆς πόλης] οὗτος, ceea ce dovedește că, împotriva uzanțelor, magistratura strategiei era ocupată, în astfel de condiții excepționale de un străin³². Trec peste traducerea inexactă a primei titulaturi (corect ar fi fost: „trimis de către acesta – i.e. Mithridates – strateg în orașul nostru”) – aici Avram a crezut că poate să profite de ignoranța majorității cititorilor Tratatului în materie de limbă greacă – dar mă întreb căte analogii ar fi necesare pentru a admite convertirea unui mercenar strateg al unei garnizoane de ocupație – oricât de binevoitor s-ar fi arătat față de cetatea respectivă – într-o magistratură în cel mai înalt grad citadină, aceea de strateg al orașului? După știința mea – confirmată și de Avram și Bounegru³³ – nu există nici o analogie în acest sens.

În legătura cu *foedus*-ul Romei cu orașul Callatis³⁴ ar fi prea multe de spus în această sumară trecere în revista a inadvertențelor din viziunea istorică a mai Tânărului nostru preopinient. Las la o parte restituția propriu-zisă a textului, care, spre deosebire de rezonabilitatea restituției a lui A. Passerini³⁵, poate – din pricina dimensiunilor pe care ar fi trebuit să le aibă lespedea respectivă – fi mai greu acceptată, și mă întorc la datarea lui. Punând în discuție datarea tradițională, i.e. după campania lui Lucullus din anii 72/1 a.Chr. (datare susținută de Sc. Lambrino, G. De Sanctis, A. Degrassi, D.M. Pippidi și, în vremea din urmă, Ligia Ruscu), acum exact 35 de ani într-o modestă notă³⁶ nu realizam că voi deschide o adevărată cutie a Pandorei. Citată, dar mai ales necitată, modesta mea notă a declanșat un val de luări de poziție în favoarea unei datări timpurii a acestui document (dintre acestea mă mulțumesc să le citez pe cele aie românilor Avram și V. Lica). Nu excludeam nici eu această posibilitate, dar atrageam atenția că o datare timpurie, coerent

³⁰ IR, I, p. 575-576.

³¹ ISM, I, 45.

³² Pontica, 30, 1997, p.155 – 165.

³³ IR, I, p. 610.

³⁴ Pontica, 30, 1997, p. 157.

³⁵ ISM, III, 1; IR, I, p. 609, 615.

³⁶ Athenaeum, 23, 1935, p. 57 - 72.

susținută de un Dem. St. Marin³⁷ pe temeiuri lingvistice, ar trebui însotită de o scrutare mai circumspectă a primelor contacte dintre Roma și coasta vest-pontică. Când văd însă astăzi cum pretinsul control roman al zonei este prelungit fix până în anul 101 – pentru a lăsa loc încheierii acestui *foedus* între 106-101 a.Chr. – adică exact în momentul în care Mithridates al VI-lea Eupator (120-63 a.Chr.) nu făcea decât să-și consolideze pozițiile din Pont câștigate de tatăl său, Mithridates al V-lea Euergetes (149-120 a.Chr.)³⁸, mă întreb dacă mai tinerii mei competitori – nici unul filolog la origine – n-au căzut în capcana acordării unui credit exagerat caracteristicilor paleografice ale respectivei inscripții. În fond este vorba de un formular care s-a putut păstra neschimbat timp de decenii, dacă nu chiar secole, cu cât mai vechi fiind primul *foedus* (cum ar fi cel din anul ?188 a.Chr, dintre Roma și Cibyra), cu atât mai arhaică fiind limba acestor *foedera*. Oricum ideea că Ariston, fiul lui Ariston³⁹ ar fi obținut de la Roma copia vechiului tratat, pentru a-l expune la Callatis împreună cu o ipotecă copie grecească, în ultimii ani ai erei păgâne⁴⁰ – aceasta pentru a explica existența nemai întâlnită a unei variante latinești într-o *civitas foederata*, cel puțin din vremea Republicii – ea mi se pare de-a dreptul hilară. Trec mai repede peste pretinsa distrugere a Histriei de către Burebista, chestiune în care Avram își urmează neabătut mentorii, obstinându-se pe de o parte să utilizeze pentru demonstrarea acestei distrugeri inscripția în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios⁴¹ chiar dacă numele lui Burebista nu este pomenit în această inscripție (explicația nementionării numelui lui Burebista, pentru că era un *nomen odiosum*, este realmente savuroasă), pe de alta să ignore faptul că, aşa cum rezultă și din ultimele cercetări din zona sacră a Histriei, „distrugerea Burebista” este ulterioră unei mult mai vechi dezafectări a acesteia⁴², în măsura în care voi mai reveni asupra acestei probleme în cursul contribuției de față. Din aceleași motive, acord mai puțină importanță ideii că de-abia din anii 3/2 a.Chr. orașele vest-pontice intră sub control roman, odată cu onorarea lui P. Vinicius⁴³ ca patron al orașului Callatis, rațiune pentru care eponimia lui Octavian, databilă între 29-27 a.Chr. – aşa cum cu dreptate a susținut-o Alexandra Ștefan⁴⁴ – este înlocuită cu aceea mult mai puțin probabilă a lui Tiberius⁴⁵. N-aș putea trece însă la fel de ușor peste viziunea lui Avram despre anexarea Dobrogei⁴⁶, pe care o consideră împlinită în anul 46 p.Chr., dar admite că primele trupe stabile au apărut în Dobrogea abia în vremea Flaviilor.

Lăsând cititorilor dreptul să judece această ultimă enormitate (precizez, pentru cei mai puțin

³⁷ Epigraphica 10, 1948, p. 103-130.

³⁸ Vezi H.H. Schmitt, *op.cit.*, p. 559-563, s. v. *Pontos*.

³⁹ ISM, III, 40-42, 44, 45.

⁴⁰ IR, I, p. 615.

⁴¹ ISM, I, 54.

⁴² În acest sens, vezi încă de acum 30 de ani, Al. S. Ștefan, „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de artă”, 43, 1974, 2, p. 39-51.

⁴³ ISM, III, 57.

⁴⁴ Dacia, NS 19, 1975, p. 165.

⁴⁵ ISM, III, 46.

avizat, că Dobrogea reprezenta cea mai vulnerabilă zonă din sistemul defensiv roman de la Dunărea de Jos), încheiat cu măhnire acest *florilegium controversiarum*, fără a-mi face vreun moment iluzia că mai Tânărul nostru fost coleg va învăța vreodată ceva din aceste critici, dar cu speranța că cei care ne vor urma vor ști – avertizați – să pună în practică sfatul unuia din cei mai mari epigrafiști ai tuturor timpurilor, Louis Robert, anume acela de „a nu crede în nimic din ceea ce s-a scris înaintea lor”.

Revenind la chestiunea „celei de-a doua fondări a cetății” de la Histria, vom începe prin a menționa că pentru V. Pârvan⁴⁷ expresia „onorabilitii gerusiei după a doua fondare” (Τερουσίας φιλότεσμοι οἱ μετά τὴν δευτέραν κτίσιν) trebuie înțeleasă ca referindu-se la „a doua fundare a gerusiei din Histria, prima gerusie... desfășurată prin vitregia timpurilor” trebuind să existe și la Histria, precum cea de la Callatis. „Nu e imposibil” continuă Pârvan „ca chiar direct împăratul (Hadrian în a. 124 ?..) să fi luat știre și aprobat personal întemeierea din nou a gerusiei (p. 611)”. Într-atât de convins va fi fost Pârvan de această interpretare, încât într-o publicație ulterioară⁴⁸ credea a fi putut identifica într-un alt *album* lista primei gerusii. Numai că, din păcate pentru marele epigrafist român (dovadă că, citându-l pe Horatius și Homer mai multe din când în când) acest *album* este ulterior gerusiei, așa cum a demonstrat-o mai târziu I.I. Russu⁴⁹. În sfârșit, pentru a închela cu opinile lui Pârvan despre gerusia histriană, trebuie precizat că documentul care o menționează datează în mod sigur din anul 138 p.Chr., din moment ce alături de Hadrian este menționat și succesorul său, Antoninus Pius (asociat la domnie ca Caesar din 25 februarie și urcat pe tronul imperial pe 10 iulie al aceluiași an, 138).

Exceptionala descoperire epigrafică din primăvara anului 1966 avea să constituie temeiul unei adevărate revoluții, nu numai în ceea ce privește soarta gerusiei histriene, ci chiar a cetății în ansamblul ei. Încă de la publicare⁵⁰ și până la ultima ei reeditare⁵¹, D.M.Pippidi a crezut a putea considera că precizarea care urmează după mențiunea binefăcătorilor tribului Boreis și anume „după a doua fondare a cetății” (μετά τὴν δευτέραν κτίσιν τῆς πόλεως), se referă la refacerea cetății după distrugerea ei de către Burebista. Spre această încheiere duceau cele mai multe din contribuțiile sale anterioare, fie atunci când utiliza inscripția în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios⁵² întru demonstrarea acestor evenimente, fie situația arheologică din zona sacră a Histriei. Am văzut mai sus care este pertinența acestora în dosarul „celei de-a doua fondări a cetății”, dar chiar și făcând abstracție de ele, ne întrebăm în ce măsură absența numelor romane ar putea constitui un argument pentru o datare atât de timpurie a listei binefăcătorilor tribului Boreis

⁴⁶ ISM, III, p. 57-60

⁴⁷ Histria IV, p. 596, nr. 20=ISM, I, 193

⁴⁸ Histria VII, p. 39, nr. 38=ISM, I, 201

⁴⁹ SCIV 9, 1958, p. 39-56

⁵⁰ Studii Clasice 9, 1967, p. 153-166

⁵¹ ISM, I, 191

(era vorba totuși de un trib grecesc, romanii fiind inclusi în tribul romanilor⁵³), ca să nu mai vorbim de caracterele paleografice ale inscripției, care-și găsesc analogii în inscripțiile histriene din tot secolul I p. Chr. Mult mai la obiect mi s-a părut însă precizarea acelaiași învățat potrivit căruia mențiunea din gerusia histriană nu mai trebuie înțeleasă ca referindu-se la „a doua fondare a gerusiei”, care se va fi constituit abia în zilele lui Hadrian, ci, evident, la a „doua fondare a cetății”⁵⁴. În măsura în care înțelegeam mai greu cum o inscripție din anul 138 p. Chr. face referire la un eveniment petrecut cu aproximativ 200 de ani în urmă (și, adăug acum, fără ca vreun document precis datat să-l mai menționeze între timp) mi-am permis, la sugestia bunului meu prieten Gh. Poenaru Bordea, să mă întreb⁵⁵ dacă „a doua fondare a cetății” nu trebuie apropiată în timp de anul 138 p. Chr., an precis menționat în *album*-ul gerusiei, ordine de idei în care aduceam ca argument suplimentar și inscripția menționată la începutul acestei contribuții⁵⁶.

În sfârșit, înaintea contribuțiilor lui Avram mai trebuie menționată și aceea a Andrei Ștefan⁵⁷, care pornind de la desemnarea callatianului Ariston, fiul lui Ariston⁵⁸ drept „fondator pentru a doua oară a cetății”, credea că poate lega această mențiune de cea a „celei de-a doua fondări” a Histriei, datându-le pe amândouă în epoca lui Augustus. N-am acordat prea mult credit nici acestei opinii⁵⁹, câtă vreme Tiberius este onorat la Odessos ca fondator al noii incinte⁶⁰, la Tyras nouă eră începe în anii 56/7 p.Chr.⁶¹ iar la Apollonia un personaj, Metokos al lui Tarulas, este menționat ca „fondând orașul după distrugere” (distrugere de plasat după invazia costobocilor din anul 170 p.Chr.), concluzia fiind că numai zona vest-pontică prezintă multe momente când se considera că au avut loc aceste „fondări” sau „refondări”, nu numai aceea a lui Augustus.

În prezentarea propriei sale viziuni despre acest eveniment, Avram⁶² pornește și el de la datele oferite de inscripția care menționează gerusia histriană⁶³. Constatând că înaintea lui Artemidoros al lui Herodorus, președintele (*συναγωγεὺς*) în funcție din anul 138 p.Chr., inscripția „mentionne, outre trois (de fapt doi) (*συναγωγεῖς*) antérieurs, au moins une personne dont on peut situer le *floruit* vers le milieu du I-er siècle ap. J.-C. Il est question du premier *συναγωγεὺς* (sans doute le *conditor gerousiae*). Καλλίστρατος Διονυσίου (corect Δημητρίου) qui est de toute évidence le même que l'un des deux ambassadeurs histriens auprès du gouverneur Ti. Plautius

⁵² ISM, I, 54

⁵³ ISM, I, 142, 145

⁵⁴ în ultimă instanță în ISM, I, p. 337-338

⁵⁵ Viața economică în Dobrogea română, București, 1977, p. 24, nota 132.

⁵⁶ ISM, I, 157

⁵⁷ Op.cit, p. 162-165.

⁵⁸ ISM, III, 45.

⁵⁹ Histria. Eine griechenstadt..., Xenia 25, 1990, p. 236-237

⁶⁰ IGB, I², 57

⁶¹ CIL III, 781

⁶² ISM III, p. 61-63; IR, I, p. 616

⁶³ ISM, I, 193

Silvanus Aelianus⁶⁴ dans les années soixante du premier siècle. D'autre part, à compter à partir des trois sunagwgej jusqu'au premier porteur de gentilice emprunté à Trajan⁶⁵, on ne trouve chez les 30 personnes que des noms grecs et deux *Flavi*⁶⁶. Ceci étant, la date de la fondation de la gérousie d'Histria a toutes les chances de remonter à une époque suivant de près l'annexion de la *ripa Thraciae* par Claude en 46; et alors la δευτέρα κτίσις ne saurait être ni la réfection de la ville après la destruction subie à l'époque de Burebista, ni une allusion à une quelconque liberalité de la part d'Hadrien, comme on l'a proposé au fil du temps, mais plutôt une référence au statut de cité libre que la ville avait reçu à l'époque d'Auguste. Une autre inscription d'Histria⁶⁷ qui mentionne les [τῆς βορέων φυλῆς εὐεργέται μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν τῆς πόλεως] et qui, pour des raisons onomastiques et prosopographiques, est non seulement sûrement antérieure à 138, mais sans doute contemporaine de l'époque des premiers filōtimoī de la gérousie, pourrait être datée, elle aussi, d'une époque des environs de 46 au plus tard".

Cum se întâmplă adesea - chiar și unor epigrafiști mai experimentați - după un prim raționament greșit, urmează o serie de concluzii, aparent acceptabile, dar care nu au nici o bază. Este vorba despre opinia potrivit căreia Callistratos al lui Demetrios ar fi fost, nici mai mult nici mai puțin, "sans doute" întemeietorul gerusiei histriene. Avram își înșușește aici, fără ezitare - ca de obicei - opinia lui D.M. Pippidi, după care cei trei președinți (συναγωγεῖς) menționați în fruntea listei onorabililor gerusiei⁶⁸ ar fi fost în realitate foști președinți, fără precizarea dacă mai erau sau nu încă în viață, precizare pe care atât de clara limbă greacă veche ar fi putut să-o ofere. La o parte judicioasa opinie a lui Pârvan⁶⁹ potrivit căreia cei trei, împreună cu Artemidoros al lui Herodoros, formau un colegiu prezidențial – opinie evident ignorată de Avram și mă întorc la raționamentul său inițial. Așadar fie Callistratos al lui Demetrios – prezumtiv ambasador la Plautius Aelianus (57-67 p.Chr.) - era încă în viață în anul 138 p.Chr. când ar fi trebuit să numere cel puțin 100 de ani, fie el își dăduse între timp obștescul sfârșit, dar atunci devine de neînțeles mentionarea lui într-o listă (mereu îmbogățită ?) din anul 138 p.Chr. sau, pentru a-l cita din nou pe Pârvan: „Această a doua fundație a gerusiei din Histria (am văzut că în realitate este vorba de lista gerusiei de după a doua fondare a cetății) nu poate fi mult mai veche ca data inscripției, căci în acest caz arătarea fundării colegiului n-ar mai avea nici un rost”. Continuând acest raționament de bun simț – concept filozofic cartezian pe cale de dispariție în zilele noastre și cu atât mai mult la Tânărul nostru preopinent – n-are nici un rost să-i mai reamintesc că în prosopografia histriană există 6 personaje care se numesc Callistratos și nu mai puțin de 22 care se numesc Demetrios (identificarea dintre

⁶⁴ ISM, I, 67, 1. 38 = 68, 1. 40-41

⁶⁵ ISM, I, 193/col. A, 1.38: Οὐλπίος Δημήτριος υἱὸς Ἀρτεμᾶ

⁶⁶ ISM, I, 193/col. A, 1.31, 36.

⁶⁷ ISM, I, 191.

⁶⁸ ISM, I, 193, r. 8-10: Callistratos al lui Demetrios, Artemidoros al lui Euxenides și Herodotus al lui Dionysios.

⁶⁹ Histria, IV, p. 602, 606-607

cei doi omonimi fiind de-a dreptul puerilă), să mai semnalez că prin această străvezie inginerie epigrafică se revine în fapt la o altă teză, constant susținută de D.M. Pippidi – aceea a acordării statutului de *civitas libera et immunis* Histriei încă din zilele lui Augustus (teză la fel de greu de demonstrat) și, în fine, să-i mai semnalez că dintre toți împărații romani, Hadrian este creditat cel mai adesea cu titlul de κτίστης (motiv pentru care „ar fi putut consulta cu profit” lucrările clasice ale unui W. Weber, B. d’Orgeval sau chiar D. Magie).

Are în schimb rost – în măsura în această contribuție omagială vine de la un arheolog pentru un alt arheolog – să atrag atenția că spre deosebire de dovezile unei refondări augustane (tot ceea ce se poate spune în acest moment este că peste ruinele monumentelor din zona sacră a cetății se instalează treptat un modest cartier de locuințe particulare; cam puțin pentru „o a doua fondare a cetății !”), începutul secolului al II-lea p.Chr. ne prezintă o documentație mult mai consistentă. Față de vechea incintă elenistică, care împrejmua cca 10 ha, suprafața apărătă a cetății se triplează, ea fiind înconjurată de o incintă la plinta căreia a fost descoperită o monedă de la Hadrian (comunicare din păcate inedită a Mariei Coja). În interiorul acestui nou spațiu urban a putut fi identificată o nouă rețea stradală, în care s-a recunoscut un model hippodamic⁷⁰, dintre clădirile nou construite, cea mai precisă informație fiind oferită de o moneda de la Hadrian⁷¹ descoperită în mortarul unuia din canalele de la edificiul convențional numit Terme II.

Nici astăzi, după în curând 30 de ani, nu pot să afirm că cele de mai sus reprezintă „sans doute” soluția definitivă. Până la descoperirea fericită a unui document epigrafic, aștept cu încredere derularea cercetărilor arheologice, începând cu cele ale Vioricăi Rusu-Bolindeț din Sectorul Bazilicii Extra-Muros, continuând cu cele ale lui Paul Damian și Adela Bâltăc din Sectorul Extra-Muros și sfârșind cu cele ale Irinei Achim de la Bazilica „Florescu”. De la aceste cercetări este de așteptat verdictul final în controversatul dosar al „celei de-a doua fondări a cetății” de pe malul lacului cu unde albastre.

Die zweite Gründung Histriens (Zusammenfassung)

Die Arbeit behandelt eine Reihe umstrittener Probleme aus der Geschichte der Festung Histria. Von diesen ist jenes der „zweiten Gründung Histriens“ bemerkenswert (δευτέρα κτίσις τῆς πόλεως). Alexandru Suceveanu behauptet dass δευτέρα κτίσις τῆς πόλεως sich auf einige Rechte beziehe, die Histriens vom Kaiser Hadrian gewährt worden waren, während dessen Regierungszeit die Festung eine wirtschaftliche Entfaltung erfahren hatte. Im Vergleich zur alten hellenistischen Umwallung, die 10 ha umfasste, verdreifachte sich zu jenem Zeitpunkt die befestigte Fläche der Stadt. Inmitten dieses neuen Stadtraumes wurde ein neues Straßennetz mit einem hyppodamischen Muster entdeckt. Der Wohlstand Histriens während der Herrschaft Hadrians (Anfang des 2. Jh. n. Chr.) ist als eine echte Neugründung der Festung empfunden worden. Hadrian selbst wurde von den Bewohnern Histriens der Titel κτίστης - Stifter, Gründer

⁷⁰ Al. S. Stefan, *loc. cit.*.

⁷¹ Gh. Poenaru Bordea, *Histria VI. Les thermes romains*, București-Paris, 1982, p. 163, nr. 55: 125-128 p.Chr..

verliehen worden (*ISM*, I, 157).

Während der Herrschaftszeit Hadrians ist die histrische *gerusia* gegründet worden, wie dem genauen, auf den 25. Februar 138 n. Chr. datierten Beleg eines Albums dieses Vereins zu entnehmen ist.